

Drozd V.G., Drozd V.Y. The procedure for application of measures to certain categories of persons

In the article, the order of election of measures of restraint in respect of individual categories of persons. The Considered problem aspects of application of measures of restraint to: minors, persons for which it is assumed the application of compulsory medical measures, judges and people's deputies of Ukraine.

It is established that for the first time the need for special protection of children and the application to them of measures was set out in the Geneva Declaration of the rights of the child, then confirmed in the General Declaration of the rights of the child, the Declaration on the rights of the child and reaffirmed in the International Covenant on economic, social and cultural rights, the International Covenant on civil and political rights.

Set out the procedure for application of measures of restraint to a minor who is suspected or accused of committing a grave or especially grave crimes. In particular, arrest and detention. In addition to security measures that can be used their transfer under supervision of parents, guardians or Trustees. Given the totality of circumstances subject to finding by the investigating judge, the court for the election of such measures. Set the nature, benefits and effectiveness of the juvenile suspect's bail.

Along with this, analyzes current Criminal procedural legislation of Ukraine on the subject of gaps and conflicts in the application of measures to this group of persons.

It is established that the law is not settled in modern conditions the use of preventive measures that apply to the person in respect of which it is assumed the application of compulsory medical measures or to decide on their application. The types of preventive measures to persons. The special procedure for criminal proceedings in respect of such persons: deputies, judges, jurors, people's assessors, candidates for President of Ukraine. It is established that in the CPC of Ukraine is not taken into account critical comments of the European experts of the Council of Europe and the Venice Commission, an imperfect presentation of its key provisions and certain inconsistency of proposed innovations to Ukrainian realities.

Key words: *preventive measures, reasons for use, juveniles, medical measures, judges.*

УДК 342.231.14:340.12

I.С. Загоруй

**ПОНЯТТЯ «ПРАВА ЛЮДИНИ» : ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ
ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті проаналізовано різні підходи до розуміння поняття «права людини», висвітлено погляди на права людини, що обґрунтовуються у філософсько-правовій та в юридичній літературі, прослідковано антропологічне, класичне природно-правове та юридико-позитивістське обґрунтування прав людини; викладено авторське бачення генези цього поняття (феномена) у контексті руху реальних державно-владних і політико-юридичних явищ.

Ключові слова: *права людини, юридична природа прав людини, соціально-економічні права, покоління прав людини.*

Постановка проблеми. Права людини визнаються універсальною формою взаємовідносин між людиною, суспільством і сучасною державою. Саме з допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації.

Нині загально визнано, що громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні й інші права людини – не подарунок держави (влади) чи політичної партії або якоїсь групи осіб, а невід’ємна властивість кожного індивіда, яка належить йому від народження незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, мови, політичних та інших переконань. Тобто права людини – це природні права, якими в рівній мірі володіють усі люди від народження у тому числі й основними правами. Уважається, що права і свободи людини складають основи самого суспільства й держави, її конституційного ладу [1, с. 204-205], базис цивілізації, найважливіша компонента соціокультурної цивілізаційної системи, яка визначає стиль цивілізації [2, с. 6], а соціально-економічні права – один з конституційних індикаторів соціальної держави. Не випадково положення про права людини відкривають текст конституцій, визначають ставлення держави до людини, а також і те, що держава зв’язана правами й походить від людини, що її існування, соціальне призначення і цінність обумовлюються тією мірою, якою вона задовольняє насущні потреби людей, забезпечує права і свободи громадян.

Юридична природа прав людини виражається в закріпленні норм в міжнародно-правових актах і в конституціях держав, а також у кодифікованих актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З’ясуванню сутності прав людини, історичного розвитку ідеї цього соціально-правового й культурного явища присвячено спеціальні наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема С. Добрянського [3], Т. Ярошевської [4], В. Трубникова [5], Л. Глухареві [6], Д. І. Луковської [7] та інших, у яких здійснено спроби розкрити сутність прав людини, виявити те головне, визначальне, що зумовлює їх об’єктивну потребу в розвитку людини й суспільства.

Дослідження загальнотеоретичних аспектів проблеми прав людини, у тому числі й економічних, соціальних і культурних прав пов’язане з науковими працями вітчизняних і зарубіжних учених: М. Антонович, Ю. Білас, С. Верланова, В. Денисова, М. Козюбри, П. Рабіновича, О. Рудневої, С. Шевчука та ін. Серед зарубіжних науковців слід відзначити праці Асбюрна Ейде, К. Брауна, Д. Гом’єна, Р. Джефрі, М. Дженіс, Дж. Доннеллі, М. Крейвен, А. Шайо, Г. Шварца, білоруських і російських науковців А. Зибайло, В. Карташкіна, Н. Колотової, Л. Ульяшиної та ін.

Формування цілей. Досліджуючи проблему прав людини логічно виникають питання: чи існує (може існувати) якийсь універсальне поняття прав людини, безвідносно щодо часу, простору, особливостей культури (цивілізації) та наскільки правомірною буде така постановка цього питання; чи можливе єдине поняття прав людини (навіть з урахуванням існуючих особливостей), якими б охоплювалися всі категорії прав – включаючи соціально-економічні, екологічні тощо.

Виклад основного матеріалу. З'ясування змісту поняття прав людини – завдання не з простих, хоча це питання звичайно ж не є новим. Щонайменше воно ускладнюється багатоаспектністю свого звучання у повсякденному житті, інтерпретацією в суспільно-політичних процесах, у законодавстві та поліваріантністю термінів, наявних у наукових дослідженнях, де воно набуває різних змістовних відтінків, інтерпретацій і визначень. Угорський учений Імре Сабо з цього приводу пише: «Проблема прав людини – є далеко не новим питанням. І якщо в пошуках витоків цих прав нам немає необхідності переноситися в глибину століть, в епоху первісного суспільства, коли така першооснова – прав людини як рівність перед законом для людства була ще невідома, то в усякому випадку ми знайдемо ці витoki вже в епоху Французької революції кінця XVIII століття. У ролі такого джерела ми можемо розглядати Декларацію прав людини і громадянина, ухвалену Установчими зборами Франції в 1879 році» [8, с. 12].

Дійсно, метою буржуазних революцій була ліквідація феодального способу виробництва й затвердження нових суспільних відносин. Особливо важливе значення такі революції надавали принципу рівності. Усі громадяни оголошувалися рівними перед законом незалежно від їх майнового й службового становища. За цих умов на перше місце висуваються права людини. Уважається, що історично першою генерацією прав людини стали громадянські й політичні права і свободи, офіційне визнання й нормативне закріплення яких було здійснене на хвилі Американської та Французької революцій і вони є осердям усієї системи прав людини. Поодинокі «украплення» до конституційно-правових актів цієї доби деяких економічних і соціальних прав (часткове визнання) лише підтверджує той факт, що в тогочасних суспільствах належним чином ще не склалися відповідні відносини між носіями та адресатами цих прав – діяти (чи утримуватися від учинків) стосовно один одного, та ставлення кожного до певних благ, які забезпечують його добробут. Тут, як ніде інше, доречним є зауваження В. Селіванова про те, що «рух юридичних (і не тільки) понять завжди ґрунтується на діалектиці руху реальних державно-владних і політико-юридичних явищ. Тобто не явище повинно йти за поняттям, а будь-яке поняття – за відповідним явищем» [9, с. 6-7].

З огляду на це, очевидно, коли контури класичної наукової картини прав людини вже набули чітке осмислення та нормативне визначення, відносини з благами як такі, що утворюють засади (причину, засновану на реальності) необхідності здійснення певних дій у сфері забезпечення добробуту особи ще не набули тієї ваги аби стати основою обов'язку інших людей, владних структур діяти або утримуватися від певних дій. Отже, нормативне закріплення прав другого покоління ще чекало своєї пори, настання якої прискорювала боротьба з економічною нерівністю, за матеріальний добробут населення. Її ідеологічною основою ставали різного роду соціалістичні вчення, утопічні теорії, неоліберальні концепції тощо. Необхідність нормативного закріплення прав цієї категорії була усвідомлена лише наприкінці XIX - початку XX ст. у зв'язку з тим, що склалися несприятливі умови розвитку в суспільстві, викликані його різкою поляризацією буржуазного суспільства й боротьбою трудящих за покращання свого економічного й культурного становища.

Відомий фахівець у галузі прав людини професор О.А. Лукашева в «Загальній теорії прав людини» пише: «Друге покоління прав людини сформувалося в процесі боротьби народів за покращання свого економічного становища, за підвищення культурного статусу (так звані позитивні права)... У кінці XIX – поч. XX ст. новий лібералізм, оцінивши несприятливу ситуацію, викликану різкою поляризацією буржуазного суспільства, висунув ідею соціального реформування суспільства, яке мало пом'якшити протисторою між багатими й бідними в суспільстві» [10, с. 21]. Посилаючись на соціально-економічну політику кайзерівської Германії останньої чверті XIX ст. (бісмарківська соціальна політика, заснована на Маніфесті германського кайзера 1881 р., яка запроваджувала єдину систему соціального забезпечення у формі соціального страхування), та на конституційні засади правового статусу особи, закріплені положеннями Веймарської Конституції 1919 р., учений констатує, що цими кроками було закладено підвалини прав другого покоління (соціально-економічних прав), які потім набули широке визнання й закріплення в соціалістичних конституціях СРСР та в міжнародних документах [10, с. 21-22].

Наразі, крім усталеного поняття «права людини» у міжнародних документах, які стосуються прав людини, у національному законодавстві та в юридичній літературі використовуються такі терміни, як «основні права людини», «основні (фундаментальні) права людини», «основоположні права людини», «суб'єктивні права», «конституційні права і свободи», позитивні і негативні права, активні і пасивні права тощо [11].

Філософи-правознавці також розрізняють «спеціальні» та «загальні права». Перші – мають загальний характер, як то право на життя, свобода слова та інші, а другі – стосуються відносин лише в окремих випадках,

приміром, права людей похилого віку, права чоловіка і жінки, які перебувають у шлюбі тощо.

Близькими до прав людини є суміжні категорії, такі як «права громадянина» і «права особи». Між тим, визначення сутності прав людини як логічної операції над поняттями в юриспруденції полягає в тому, щоб розкрити їхній зміст шляхом указівки на основні, істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ та виокремлюють із числа правових [12, с. 86]. Розкрити сутність прав людини – означає виявити те головне, визначальне, що зумовлює їх об'єктивну потребу в суспільстві, з'ясувати, чому людина й суспільство не можуть існувати й розвиватися без прав людини.

Водночас у науці, передусім у її юридичній і політичній галузях, як переконують сучасні німецькі філософи Г. Ломанн та Ш. Госепат, поки що немає загальноприйнятого й точного визначення цього поняття. Навколо правильного розуміння поняття прав людини постійно точиться міжнародна дискусія, національні представники в міжнародних органах обстоюють ту чи іншу інтерпретацію прав людини, а намагання нерідко надто прозорими спробами зробити ту чи іншу концепцію прав людини інструментом певних політичних інтересів поки що свідчить про вкрай непевне загальноприйняте розуміння прав людини. Тому, як зауважують Г. Ломанн та Ш. Госепат, які спеціалізуються у сфері прав людини, немає «нічого дивного в тому, що навіть серед фахівців і філософів відсутня згода щодо того, як слід розуміти права людини» [13, с. 16].

Особливо глибокі розбіжності в царині прав людини виявляються там, де і коли виникає потреба в захисті самої ідеї прав людини чи коли пропонується покращена інтерпретація прав людини у питаннях співвідношення моралі й етики та їхніх відносин з правом. У кінцевому результаті це призводить до різних поглядів щодо значення, обсягу й обґрунтованості прав людини. Підкреслюючи такий стан речей Г. Ломанн і Ш. Госепат констатують, що, «на жаль, філософія не може самостійно впоратися з темою прав людини. Хоч би яким було філософське розуміння прав людини, останні є також правами, визначеними конкретними державами та міжнародними угодами (основні права, суб'єктивні права, міжнародні права). З погляду на це вони є важливою темою теорії права, теорії демократії та теорії міжнародної політики. Універсальне розуміння прав людини призводить до того, що будь-яка їхня філософська тематизація стикається з різноманітними проблемами культурних відмінностей та вимагає співпраці з відповідними спеціальними науками різних культур» [13, с.17].

У нашому випадку Ева Бремс міркує так: «Якщо ідея, така як «права людини», має бути значимою в усьому світі, вона повинна враховувати неоднорідність людей у світі», повинна містити певну міру коректності,

специфічності та врахування особливостей, бути спрямованою не на абстрактних, а на реальних людей [14, с. 167]. Із цією думкою дотичним є застереження відомого фахівця в галузі прав людини Джека Донеллі про те, що культурна варіативність людської природи не лише допускає, а й вимагає значної поправки на варіативність прав людини залежно від культури. Та якщо всі права ґрунтуються тільки на культурно визначених соціальних правилах (як це стверджує радикальний культурний релятивізм), ніхто не має жодних прав лише тому, що є людською істотою, застерігає автор. Ураховуючи те, що культура може впливати і впливає на наявність та на вираження багатьох аспектів людської природи, не можна заперечувати існування соціального аспекту людської природи, яка виражається як діапазон можливостей у певних межах. Припускаючи можливість існування універсальних моральних правил або цінностей, автор переконаний, що «права людини в чіткому й очевидному розумінні (невідчужуване право, що однаково належить усім, та на якому ґрунтуються найвагомші претензії, котрі можуть бути висунуті проти держави й суспільства), є лише одним з механізмів захисту людської гідності, яка в будь-якому випадку є поняттям, що великою мірою визначається культурою» [15, с. 131-132, 133].

Дійсно, відшукати оптимальну середину в такій термінологічній конструкції як права людини, пам'ятаючи, що людська природа є природним («натуральним») і водночас соціальним продуктом, витвором певної культури, у якому сфокусовані моральні, політичні, правові, особисті, психобіологічні та інші можливості конкретної людини в певному суспільстві – завдання надзвичайно складне. Не дивно, що майже через півстоліття після прийняття Загальної декларації прав людини Об'єднані Нації пережили чи не одне з найсерйозніших випробувань на міцність і придатність Міжнародної хартії внаслідок своєрідної «атаки» на права людини (закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 р. права людини – це дітище західного лібералізму, який мало що може запропонувати країнам, чиї цінності укорінені в племінній мудрості або в общинних традиціях, країнам бідним і вразливим), вчиненої делегаціями деяких азійських країн на Всесвітній конференції ООН у Відні в 1993 році. Китай, Малайзія, Індонезія, Сінгапур прибули до Відня з узгодженим планом дій і власною декларацією з тим, щоб перенацілити розвиток «універсальних» прав людини в напрямі пристосовування їх до «значення національних та регіональних особливостей і різноманітних історичних, культурних і релігійних обставин» [16, с. 98], поставили під сумнів саму ідею універсальності прав, запропоновану міжнародними документами, їх «більшу природність» чи більшу значимість від прав, що сформулювалися в інших культурах.

Різні визначення поняття «права людини» подано у словниково-довідковій літературі, у якій вони набувають форми від простих – «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах» [17, с. 59]; «поняття, що характеризує правовий статус людини по відношенню до держави, її можливості і домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Поняття прав людини з'явилося ще в епоху буржуазних революцій. Права людини носять природний і невідчужний характер» [18, с. 514] до найбільш розгорнутих. Так, наприклад, Юридична енциклопедія розглядає права людини як «визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними й невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави» [19, с. 710].

Велика юридична енциклопедія визначає права людини як «сукупність правил, що характеризують правовий статус громадянина; невід'ємна приналежність людини з моменту народження, основне поняття природного й будь-якого права загалом: права, властиві природі людини, без яких вона не може існувати як повноцінна людська істота. У загальному вигляді вони є комплексом прав і свобод, істотних для характеристики правового статусу особи. [...] Права людини неподільні, складають єдиний комплекс. Соціально-економічні права є основою прав людини. [...] Права – це охоронювана, забезпечувана державою природна можливість щось робити, здійснювати, мати гідні умови життя, бути гарантованим від насильства тощо [20, с. 628].

У Британській енциклопедії зазначається, що права людини – це права, які належать індивідові внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, які за своїм характером є універсальними й у певних смислах рівно властиві всім людським істотам [21]. Для таких наукових видань, побудованих за принципом *Multum, non multa* – «багато, але небагато», характерним є те, що при визначенні поняття прав людини, останні розглядаються переважно в контексті складової правового статусу особи й зосереджується увага на їх ознаках – є природними й невідчужуваними від людини, без яких вона не може існувати як повноцінна соціальна істота.

У міжнародних документах і договорах, заснованих на положеннях Загальної декларації прав людини 1948 р., та загалом, які стосуються прав людини, зазначається, що права людини «впливають з властивої людській особі гідності» і тим самим висувається ідея універсальності прав людини, наявності їхніх смислів в усіх культурах народів світу, підкреслюється непорушність, неподільність і взаємозалежність усієї системи

прав людини. Водночас у цих документах (ст. 29 Загальної Декларації прав людини) зазначається, що «при здійсненні своїх прав і свобод, кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлено законом...». Такий самий підхід застосовує Пакт про економічні, соціальні та культурні права (ст. 4), застерігаючи, що «держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визнаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав». З таких самих ідей розуміння прав людини виходять і регіональні міжнародні документи. Так, Статут Ради Європи (ст. 3) передбачає, що кожний член цієї організації «обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод усіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією ...» [22]. У Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод припустимі обмеження прав і свобод людини закріплюються водночас по тексту і супроводжують відповідні права (ст.ст. 2, 5, 8, 9 та ін.).

Утвердження та забезпечення прав і свобод громадян уключено до об'єктів національної безпеки України. Закон України «Про основи національної безпеки й оборони України» (ст. 3) серед об'єктів національної безпеки визнає людину й громадянина – «їхні конституційні права і свободи»[23]. У «Національній стратегії у сфері прав людини», затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 права і свободи людини, їх забезпечення, поряд з подоланням економічної кризи, реформуванням державного управління тощо, віднесено до першочергових завдань у сфері національної безпеки й розглядаються як головний обов'язок, що має визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави в усіх її зусиллях. Указані документи хоча й не містять визначення поняття прав людини, однак апелюють до його засадничих ідей, указуючи, що «стратегія спрямована на об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації» [24].

Підсумовуючи, попередньо відзначимо, що права людини розглядаються: як основоположна ідея (феномен), що відображає людську гідність, властиву кожній людині, існує на універсальному рівні за межами законодавства та розглядається як моральне й соціальне право та водночас як суб'єктивне право, установлене законом; визначальні засади правового статусу особи; поняття, що характеризує правовий статус людини відносно держави, її можливості й домагання в певних сферах суспільного життя; як цінності, що захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації; найважливіша компонента соціокультурної цивілізаційної системи, стиль цивілізації, основи самого суспільства й держави, її конституційного ладу. Зважаючи ці обставини, очевидно,

можна було б говорити про права людини як про оціночний індикатор, який поєднує соціально-правові та моральні імперативи як узасаднені, відправні, основоположні й невідчужні, що належать кожній людині, а також як своєрідний критерій міри розвитку людини і, відповідно, держави та суспільства.

Поняття «права людини» у філософсько-правовій та в юридичній літературі передовсім розглядається з різних точок зору, та найперше, з'ясовуються їх першооснови (першоджерела), тобто чи вони апіорі належать людині як представникові біологічного роду, чи лежать в основі соціально-культурних комунікацій, чи творцем прав людини є держава?

Права людини виникають та існують як багатогранне, складне явище, яке спирається на увесь спектр соціальних факторів, що обумовлюють їхнє існування. Відтак, проблема прав людини має багатоваріантні виміри («звучання»), глибоко проникаючи в мораль, філософію, ідеологію, релігію, право тощо. Тому права людини можуть знаходити і знаходять своє вираження й безпосереднє опертя в моралі, в ідеології й у психології людей, у їхньому світогляді в цілому, у практиці суспільно-політичних і неполітичних рухів та організацій, у вимогах та особливостях економічного життя сучасного суспільства, у законах. З огляду на це у філософсько-правовій літературі основний принцип обґрунтування прав людини з антропологічних позицій виражається в тому, що «людина як людина повинна мати право» [25, с. 152]. Антропологічне обґрунтування прав людини широко обстоюють російські науковці (А.В. Поляков, І.Л. Честнов). На думку А.В. Полякова, «Права людини є єдністю легітимних правових текстів, що включають нормативну поведінку суб'єктів, діючих у власних інтересах, і забезпечених виконанням обов'язків іншими суб'єктами» [26, с. 32].

Антропологічний підхід в походженні прав людини, їх джерела фактично збігається із соціологічним розумінням прав людини. Права людини обумовлюються соціальними взаємозв'язками. Академік Ю. М. Тодика пише: «Права людини – соціально-історичне явище. Кожна історична система права включала і включає в себе певну юридичну концепцію людини як суб'єкта й відповідні розуміння про його права й обов'язки, його свободу й несвободу» [27, с. 18-19]. Соціальне походження прав обґрунтовує професор Л. С. Мамут. У вченого не виникає жодних сумнівів щодо володіння кожним індивідом певними правами та обов'язками, але вони обумовлюються соціальними комунікаціями або ж відповідним соціальним статусом. «Насправді кожна людина має певні права й обов'язки. Вона свободна, і в той же час на ній лежить певна відповідальність. Але зовсім не з тієї причини, що їй властива природжена «гідність». Природженими (успадкованими від батьків) бувають її ана-

томічні, фізіологічні і психічні особливості. Соціальні ж властивості присутні в «людській особистості» як закономірні ефекти її включеності в історично-конкретну систему різноманітних соціальних зв'язків і взаємодій, як ефекти її органічного членства в суспільстві. Суспільство в цілому – справжній творець усіх прав і обов'язків, свободи й відповідальності, честі й гідності, справедливості, рівності тощо; воно – творець усіх соціальних цінностей і антицінностей, усіх соціальних визначень, які персоналіфікуються в "людських особистостях» [28, с. 9].

Прихильники класичного природного права завжди стверджували й залишаються вірними своєму розумінню прав людини, що права людини є її невід'ємними властивостями й належать кожному від народження, тобто визнаються як природні, невідчужувані і священні імперативи. Витоки сучасного розуміння природного права беруть початок з буржуазних революцій XVII-XVIII ст., а видатними представниками цього типу праворозуміння є мислителі епохи Просвітництва Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Джефферсон, А. Сміт, Дж. Бентам та ін. Закріплення цього права у правовому акті ще не означає його трансформації в позитивне право; воно лише набуває форми позитивного права й більш надійних гарантій реалізації. Природне право людини – це її суб'єктивне право [29, с. 6-26]; «права людини, чи природні права, – це основні й загальні моральні права» [30, с. 252]; права людини – це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження і «вони можуть існувати незалежно від того, визнає їх держава або ні, закріплює їх на законодавчому рівні, а також незалежно від зв'язку їх носія з тією чи іншою державою» [31, с. 4].

З точки зору нормативного (юридичного позитивізму) права людини трактується як «формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, як офіційна міра можливої поведінки людини в державно-організованому суспільстві» [32, с. 368]. Ідею про те, що права людини перебувають у сфері абстрактних можливостей індивіда і є лише основою для набуття суб'єктивних прав, що вони є лише можливостями володіння суб'єктивними правами на підставі норм об'єктивного права, яке виникає в особи лише на основі юридичного факту, передбаченого нормою об'єктивного права, обстоював відомий радянський цивіліст, професор Д. М. Чечот [33, с. 20-25] та ін. Якщо викладати сутність цього підходу в розумінні прав людини (скоріше громадянина) дуже коротко, то він полягає в такому: у співвідношенні держави й особи, політична суб'єктність належить державі і з нею узгоджуються інтереси особи, тобто права особи є результатом внутрішнь-державного консенсусу (пригадаємо вираз Т. Гоббса про державу як

«спостережливе око», про права суверенів, що їх вони отримують при заснуванні держави та ін.) [34, с. 154, 188-197].

Соціолого-позитивістське трактування феномена прав людини при-
таманне методології погребового дослідницького підходу, де права лю-
дини розуміються як соціально-природні потреби людини, її інтереси, які
цими потребами обумовлюються, існують та реалізуються саме в соціумі,
цілком природно. Відповідно до цього, «основоположні права людини,
пише професор П. Рабінович, – це певні можливості людини, котрі необ-
хідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-
історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвит-
ку суспільства й забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [35, с.12].

Прикметною ознакою сьогодення є те, що права людини як багато-
гранне явище, що розвивається в єдності, набули статусу інтегрального
напрямку юридичного дослідження, важливого для розвитку загальної
теорії й галузей правознавства. У них, як у самотньому соціальному
феномені є те, що складає його основу й без чого вони не можуть існувати
– своєрідний «стовбур» (професор Л. Глухарева використовує такий
вислів: «феномен прав людини ... має універсальне ядро й різноманітні
соціокультурні форми здійснення») [36, с. 301], до якого в процесі еволю-
ції нарощувались інші «анатомічні» складові і які разом утворюють си-
стему прав людини і громадянина. Це ядро (природні права) є тим осер-
дям, яке забезпечує правам і свободам особи цілісність, єдність, неподіль-
ність, непорушність, невідчужність, – урешті-решт це генетичний код,
який із плином часу модифікується, сприймаючи на себе сліди певного
історичного часу, сліди формації, цивілізації (культури), сліди розвитку
права, особливості якого, безумовно що позначаються на правах людини.
З огляду на це, обґрунтованим є міркування німецького правника
К. Штерна щодо підходів з'ясування природи цієї основи. Для того, аби
зрозуміти її природу, учений вважає за необхідне тлумачення цієї основи
з різних точок зору: антропологічної, теологічної, філософської, історич-
ної, природно-правової [37, с. 167].

Наразі в юридичній літературі поняття «права людини» усе більше
розглядаються з позицій поєднання декількох підходів: переважно під
кутом зору природно-правової та юридико-позитивістської теорії поход-
ження прав людини, соціальних уявлень про права людини в контексті
чого обґрунтовується соціальна функція прав з їх суспільними завдання-
ми (соціальне призначення прав людини). Ураховуючи викладене, у за-
гальній теорії права відзначається, що в загальному вигляді ступінь і ха-
рактер розвинутості прав людини визначається рівнем розвитку держави і
права в певному суспільстві. «Держава, право загалом і права людини
– це не різні за своєю сутністю, функціями і призначенням поняття, що

функціонують незалежно одне від одного, а принципово однопорядкові, узаємопов'язані суспільні явища» [38, с. 59].

Таким чином, пояснюючи права людини, автори дотримуються не лише різних політико-правових поглядів, але й різних методологічних підходів, що створює багатоманітність наукових інтерпретацій, глибину й усебічність з'ясування сутності цього поняття. Зазвичай права людини розглядаються як певні можливості, що необхідні для існування й розвитку людини в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства й мають бути однаковими для всіх [39, с. 5]; як «загальна й рівна для всіх міра (норма) свободи (можливої поведінки), необхідна для задоволення потреб її існування, розвитку й самореалізації» [7, с. 34]. Так чи інакше в цих праворозуміннях прав людини фокусуються певні ознаки, що притаманні правам людини – морально-правові засади цих прав, міра можливої поведінки, межі, юридичні факти, з якими пов'язується здійснення тих чи інших прав, процесуально-процедурні форми їх реалізації [40, с. 148].

На наш погляд, права людини передусім повинні бути обов'язковим компонентом діяльнійшої сторони їхнього носія, відображати процес і результат можливостей, спроможностей самої людини, не перетворюючи її в пасивного утриманця (особливе звучання цієї ідеї переноситься на соціально-економічні права). Водночас вони також не можуть визнаватися тільки як певні побажання чи мета, до якої прагне держава.

Смислова багатоманітність прав людини виявляється в їх родовому розподілі. Їх система диференціюється за різними підставами: за сферами, за генезою й поколіннями, за суб'єктами-носіями тощо. Крім того, права людини розрізняються й за характером здійснення (одні реалізуються в конкретних правовідносинах, інші – у загальних правовідносинах), за порядком реалізації (окремі права людини можуть реалізовуватися самостійно, індивідуально, а інші – колективно), за формами реалізації тощо, необхідним є законодавче визначення процесуальної форми такої реалізації. Порядок реалізації окремих прав визначає сама людина, громадянин (вільно, на власний розсуд – ст. 12 ЦК України). Саме таким порядком реалізуються більшість прав першого покоління: свобода пересування, свобода слова, свобода віросповідання, право на утворення громадських об'єднань тощо. Однак є й такі права людини, які не вимагають від їхніх носіїв учинення тих чи інших дій, приміром, право на життя, право на повагу до гідності тощо.

Водночас деякі права людини, для того щоб бути здійсненими, вимагають певних учинків як від носія цих прав, так і від іншої правозобов'язаної сторони, тобто держави й суспільства. Вони передбачають таку процесуально-процедурну форму як правозастосовну діяльність компе-

тентних органів публічної влади і посадових осіб. Акт застосування по суті означає офіційне визнання переведення права чи обов'язку в стадію фактичного здійснення прав. Прикладом реалізації таких прав, як правило, є права другого покоління: право на працю (ст. 43 Конституції України), право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), право на відпочинок (ст. 45 Конституції України), право на житло (47 Конституції України) тощо.

Висновки. Розглянуті нами підходи щодо з'ясування сутності поняття прав людини (а вони, з огляду на обмеженість рамок статті, є неповними) дозволяють дійти висновку, що права людини визначаються і як поняття, і як система принципів, що забезпечують умови можливості людського існування, норм і традицій, і як міра свободи та складова правового статусу особи тощо. Водночас права людини розуміються і як засади конституційного ладу, основа громадянського суспільства і базис сучасної цивілізації. З урахуванням таких підходів до розуміння прав людини та їх тлумачення, права людини можна визначити як поняття, що тісно пов'язане зі свободою особи і є її основою, поняття, яке так само відображає гідність і цінність людської особи і водночас її домагання володіти певними можливостями (суб'єктивними правами), що дозволяють зробити життя цієї особи дійсно гідним. Одночасно права людини характеризують вертикальні відносини, що складаються між людиною й державою та є інструментом обмеження держави влади. Закріплення цих прав у правовому акті створює більш надійні гарантії їх реалізації.

Насамкінець, з урахуванням розглянутих варіантів розуміння прав людини, критичного узагальнення наведених висновків та взяття за основу їх провідних ідей, можемо сказати, що права людини – це загальна й рівна для всіх міра (норма) свободи (можливої поведінки), необхідна для задоволення основних потреб її існування, розвитку й самореалізації, яка в певних конкретно-історичних умовах визначається взаємним визнанням свободи суб'єктами правового спілкування (з іншими особами, суспільством і державою) і не залежить від її офіційної фіксації державою (права людини фіксуються міжнародними актами), хоча й потребує державного визнання й гарантування. Таке розуміння поняття прав людини, з урахуванням існуючих особливостей, якими охоплюються всі категорії прав – уключаючи соціально-економічні, екологічні, хоча й не є універсальним, однак воно, на наш погляд, розкриває смисли й призначення прав людини.

Використані джерела:

1. Див.: Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні : методологічні проблеми розвитку й удосконалення в контексті конституційної модернізації /

О. Скрипнюк // Щорічник українського права: зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х.: Право, 2013. – №5. – С. 202-212.

2. Див.: Лукашева Е. А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение / Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 2009. – 384 с.

3. Добрянський С. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики) / С. Добрянський. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Випуск 36. – С.3-7; його ж: Добрянський С. Інститут прав людини: до характеристики вихідних засад / С. Добрянський. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Випуск 37. – С.3-9.

4. Ярошевська Т. Становлення і розвиток прав людини в Україні та в окремих іноземних країнах / Т. Ярошевська. // Право України. – 2010. – № 11. – С.84-89.

5. Трубников В. М. Історія формування прав і свобод людини і громадянина / В. М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 988. Серія: «Право». – Х.: ХНУ, 2011. – Випуск № 10. – С.292-296.

6. Глухарева Л. И. Понятие прав человека: теоретико-правовое и социогуманитарное определение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pvlast.ru/img/pdf2004-4/6.pdf>

7. Луковская Д. И. Понятие прав человека: многообразие подходов. Проблема универсальности прав человека // История государства и права. – 2007. – № 12. – С. 32-36.

8. Сабо И. Идеологическая борьба и права человека / И. Сабо; Отв. ред. В. Н. Кудрявцев; Пер с венгерского Е. Д. Калитенко. – М.: Юридическая литература, 1981. – 136 с.

9. Селіванов В. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики) / В. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4 (43). – С.3-15.

10. Общая теория прав человека. Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 520 с.

11. Див. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; За ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.; Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.; Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.; Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.; Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: Навчальний посібник. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.; Шукліна Н. Г. Загальні засади конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні // Конституційне право України / За ред. доктора юридичних наук, професора В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – С. 199-236; Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Монографія. – Х.: Факт, 2003. – 328 с.; Добрянський С. Конституційно-правове забезпечення основоположних прав людини: мож-

ливості удосконалення / С. Добрянський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 55. – С.11-19 та ін.

12. Див.: Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юридическая литература, 1976. – 264 с.

13. Георг Ломанн та Штефан Госепат. Вступ // Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С.15-31.

14. Ева Бремс. Вороги чи союзники? Фемінізм та культурний релятивізм як дисидентські голоси в розмові про права людини // Права людини: концепції, підходи, реалізація : Пер. з англ. / Під ред. Б. Зізік. – К.: Вид-во "Ай Бі", 2003. – С.145-173.

15. Джек Доннеллі. Культурний релятивізм та універсальні права людини // Права людини: концепції, підходи, реалізація : Пер. з англ. / Під ред. Б. Зізік. – К.: Вид-во "Ай Бі", 2003. – С.129-144.

16. Робертсон Джефрі. Злочини проти людства: боротьба за правосуддя в усьому світі / Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; Наук. ред. М. О. Баймуратов. – О.: Бахва, 2006. – 628 с.

17. Словничок юридичних термінів: Навч. посіб. / Уклад. В. П. Марчук. – К.: МАУП, 2003. – 128 с.

18. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 790 с.

19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – т.4: Н-П. – 2002. – 720 с.

20. Барихин А. Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии»). – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.

21. The New Encyclopaedia: Microaedia. Vol. 6. L., 1988. – P. 986.

22. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_001; Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 року № 398/95-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1995. – № 38. – Ст.287.

23. Про основи національної безпеки й оборони України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 39. – Ст.351.

24. Національна стратегія у сфері прав людини: затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>

25. Максимов С. І. Філософський зміст і обґрунтування прав людини // Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – С. 149-153.

26. Поляков А. В. Антрополого-коммуникативное обоснование прав человека (тезисы доклада) // Права человека: вопросы истории и теории. Мате-

риалы межвузовской научно-теоретической конференции 24 апреля 2004 года. / Под ред. Д. И. Луковской. – СПб.: ЮФСПбГУ, 2004. – С. 19-28.

27. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Ін Юре, 2004. – 368 с.

28. Мамут Л. С. Социальное государство с точки зрения права / Л. С. Мамут // Государство и право, 2001. – № 7. – С. 5-14.

29. Рассказов Л. П., Упоров И. В. Естественные права человека / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров. – С.-Пб.: Лексикон, 2001. – 96 с.

30. Финнис Дж. Естественное право и естественные права / Джон Финнис; пер. с англ. В. П. Гайдамака и А. В. Панихиной. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 554 с.

31. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: Навчальний посібник. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

32. Теория государства и права. Часть 1. Теория государства: Учебник / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: «Зерцало-М», 2011. – 516 с.

33. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1968. – 72 с.

34. Гоббс Т. Левіафан / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 606 с.

35. Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання / П. Рабінович // Право України. – 2015. – № 2. – С. 9-23.

36. Глухарева Л. И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). – М.: Юристъ, 2003. – 304 с.

37. Государственное право Германии. Сокращенный перевод немецкого семитомного издания. Т. 2 / Отв. ред.: Топорнин Б. Н. – М.: Изд-во ИГиПРАН, 1994. – 320 с.

38. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.

39. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

40. Див.: Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Витрук Н. В. – М.: Норма, 2008. – 448 с.

Загоруй И.С. Понятие «права человека»: теоретико-правовые подходы к пониманию прав человека

В статье проанализированы разные подходы к пониманию понятия «права человека», отражены взгляды на права человека, которые обосновываются в философско-правовой и в юридической литературе, прослеживается антропологическое, классическое естественно-правовое и юридикопозитивистское обоснование прав человека; изложено авторское видение генезиса этого понятия (феномена) в контексте движения реальных государственно-властных и политико-юридических явлений.

Ключевые слова: *права человека, юридическая природа прав человека, социально-экономические права, поколения прав человека.*

Zahoruy I. S. Concept of "human rights": theoretical and legal approaches to the understanding of human rights

The article provides an analysis of various approaches to understanding of concept of "human rights", reflects sights at human rights that have been proved in philosophical - legal and in the juridical literature, examines anthropological, classical natural-legal and juridical-positivistic substantiation of human rights; states the author's image of genesis of this concept (phenomenon) in a context of movement of the real state-imperous and political-legal phenomena.

As it has been pointed out in the article, there is a wide enough spectrum of the various definitions of human rights which prefer to be divided into different attributes. There are some cases where human rights have been examined as the term designating the rights, fixed within the limits of a positive law, in other cases human rights considered to be the phenomenon existing at the universal level outside the legislation, that has its interpretation as social and moral rights, and simultaneously as the subjective right. Also human rights have been understood as a category uniting all aspects of life, in particular, positive-legal and natural-social.

The author marks, that the concept of "human rights" being examined in the scientific literature is inverted first of all to the definition of their fundamental principle (primary sources), that is whether they belong to the person initially as to the representative of a biological sort, whether they are in the basis of social and cultural communications, or it is the state that is the creator of human rights. In this connection the basic attention is given to the consideration of concept of human rights in the context of a classical natural - legal scientific picture of human rights, normative (legal positivism) and unifying juridical research.

The article pays attention to the differentiation of human rights, including forms of their realization; in this connection feature of realization of the rights of the first and second generation has been emphasized. In the author's opinion, human rights, first of all should be an obligatory component of their bearer's part of activity, displaying process and result of the person's opportunities, not transforming him into the passive dependent (especial sounding of this idea has been extrapolated on social and economic rights).

Key words: human rights, a legal nature of human rights, social and economic rights, generations of human rights.

У статті досліджено питання оптимізації системної побудови адвокатури України. Проаналізовано проблеми функціонування системи адвокатури України, що утворена підсистемами організаційних форм адвокатської діяльності й адвокатського самоврядування. Запропоновано розширити перелік форм адвокатської діяльності шляхом диференціації неприбуткових і прибу-